

Joden herbergen en tot stilte manen

Het jaar 1942 geeft anders wel reden tot pessimisme. Op 20 januari steken enkele prominente nazi's aan de Wannsee in Berlijn in het diepste geheim de koppen bij elkaar om de uitroeiing van de joden tot in de kleinste details voor te bereiden. Het 'jodenvraagstuk' oplossen, zo noemen de nazi's dat. Ze willen niet te hard van stapel lopen om niet te veel tegenstand te krijgen.

In 'Mein Kampf' beschrijft Hitler zijn ideeën. Het joodse ras is minderwaardig en het volk moet de leider gehoorzamen. Vanaf januari 1942 ontsieren bordjes met 'Verboden voor joden' de Soester etablissementen. Joden mogen niet meer roeien, zwemmen, tennissen of andere sporten bedrijven in het openbaar. Zij dienen een J op hun persoonsbewijzen te laten zetten en een davidster op hun kleding te dragen. Eerst worden de joodse ambtenaren ontslagen. Vervolgens geldt een arbeidsverbod voor alle joden. Vijf dagen na de Wannsee-conferentie worden de eerste Duits-joodse families in Hilversum opgepakt en naar Westerbork gedeporteerd.

De kerken protesteren begin 1942 gezamenlijk bij de rijkscommissaris. Ds. Wouters leest zondag 19 april 1942 in de Julianakerk een synodale boodschap voor: "Het is de gemeente bekend dat de kerk met grote bekommering is vervuld over de gang van zaken in ons land. Met name over de wijze waarop drie grondslagen van ons volksleven -gerechtigheid, barmhartigheid en vrijheid van geweten en overtuiging- worden aangetast. Over de rechteloosheid, de onbarmhartigheid tegenover het joodse volksdeel en het opdringen van een regelrecht tegen het evangelie ingaande, nationaal-socialistische levensbeschouwing heeft de kerk haar getuigenis gegeven."

Met zijn gezin en zijn gemeenteleden viert ds. Wouters op 29 april zijn 40e verjaardag.

De gereformeerde pastorie zit op 29 april 1942 vol gemeenteleden die ds. Wouters komen gelukwensen met zijn 40e verjaardag. Maar er heerst geen feestelijke stemming: in de hele gemeente Soest zijn op deze dag verordeningen opgehangen tot het dragen van een jodenster. Dertien dagen later worden de eerste 1.500 joden vergast in Auschwitz. De weg naar de dodenkampen is gebaad.

Op 11 juli 1942 geven de kerken in Nederland gezamenlijk stem aan de diepe verontwaardiging van het Nederlandse volk over de deportatie van joden. Het protesttelegram wordt in alle kerkdiensten en eucharistievieringen voorgelezen. Alle christenen in Nederland mogen horen, dat de kerken gezamenlijk hun afschuw uitspreken over het nationaal-socialisme en de misdaad tegen de joden.

Jannie Wouters benadrukt: "Mijn vader was zeer betrokken bij het vinden van onderduikadressen. Hij had nogal wat gepensioneerde gemeenteleden met een groot huis en een warm hart. Soesters voor wie de bezetter geen belangstelling had en die bereid waren met gevaar voor eigen leven joden te herbergen. Door de crisisjaren hadden de meeste gepensioneerden geen middelen om onderduikers te onderhouden. Voor deze gastvrije mensen werden heel discreet geld, bonkaarten en voedsel ingezameld, totdat het verzet dit grotendeels overnam."

Nogal wat Soesters zetten hun deuren open voor joden uit de grote steden. Zij negeren het later ingestelde verblijfsverbod voor deze bevolkingsgroep in de provincie Utrecht. Een verbod dat in bedekte termen door burgemeester Des Tombe bekend wordt gemaakt. Joden vinden bijvoorbeeld een gastvrij onthaal bij kapper De Vries aan de Koninginnelaan. Het echtpaar Druif vindt een veilig onderkomen bij Cees Pastunink in Soesterberg.

BEKENDMAKING

Alle Nederlanders, niet wonende binnen 't gebied der gemeente SOEST ten Zuiden van den spoorbaan UTRECHT-AMERSFOORT, moeten op last van den Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD. für die besetzten niederländischen Gebiete, Aussenstelle Utrecht,

heden voor 9.30 uur des namiddags dit gebied hebben verlaten.

**DEZE MAATREGEL BLIJFT GEHAND-
HAAFD TOT NADER ORDER.**

**De Burgemeester van Soest,
A. L. DES TOMBE.**

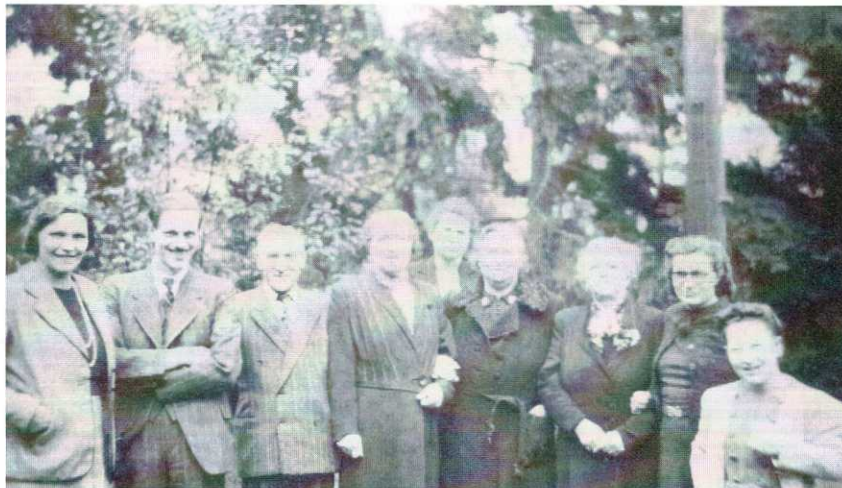
Het joodse gezin Van Zwaanenburg mag intrekken bij Mientje en Regina Dorrestein aan de Burg. Grothestraat. Piet Vonk zegt hierover: "In het begin dachten we nog wel eens: hoe zou het toch gaan met Van Zwaanenburg, die tijdens de mobilisatie bij ons was ingekwartierd? Maar ieder had genoeg aan zijn eigen narigheid, dus vergaten we hem. We wisten niet dat deze joodse militair zich drie jaar lang met vrouw en kind schuilhield bij die twee dames in onze straat."

Bep Reehorst heeft al tijdens de mobilisatie zijn joodse sergeant Kahne hulp toegezegd. Hij brengt de Amsterdammer met zijn vrouw, twee kinderen, ouders en schoonouders naar veehouder Jan Brouwer, die aan de overzijde van de Eem op Baarns grondgebied woont. Korte tijd later worden Kahne en zijn familie gearresteerd. Zij overleven de oorlog niet. Brouwer ontfermt zich later ook over andere voortvluchtigen die Reehorst bij hem aflevert. Hij zorgt dan voor onderduikadressen. Maandelijks wordt

bij Brouwer op diens boerderij aan het Zuidereind vergaderd over de verdeling van onderduikers. Bep Reehorst brengt zelf in Soest joden onder bij vroedvrouw Westra aan de Julianalaan en de familie Van Koningsbruggen aan de Lindenlaan.

Bij de familie Quelle in Soest vinden een joods meisje van zestien en een joods gezinnetje onderdak. Dochter Miep zegt: "Zes miljoen joden zijn vermoord, van wie 120.000 uit Nederland. Ik wil mijn ouders niet idealiseren, maar godzijdank hebben zij er vier kunnen redden."

*Heel bescheiden staat
Popkje Muis achter haar
onderduikers.*

Gerrit en Popkje Muis zijn bijzonder gastvrije personen. Gevaar schuwen zij niet. Hun personeelswoning bij het pompstation van de waterleiding in Soestduinen staat open voor mensen in nood. Vele onderduikers vinden er gedurende de oorlog korte of langere tijd onderdak. "We hebben er in totaal 35 gehad", verklaart dochter Anneke Tak-Muis lachend. "Joden en andere Hollanders, ook door toedoen van ds. Wouters. Hij zocht hen op en is een keer met een aantal van hen bij ons op de foto gegaan. Ons huis was altijd propvol. We woonden afgelegen, in een omheind bosgebied waar geen buitenstaanders mochten komen. En we hadden goede burenen."

In 1942 ontfermt het echtpaar Muis zich over de joodse familie Werkendam uit Amsterdam: een marktkoopman met zijn vrouw. Hun dochter Jettie, een dwerg, is diamantslijpster. Dochter Geertje Muis, dertien lentes, vindt het gek dat ze zo vaak ruzie hebben. "Die drie kiftten wat af en nog hard ook. Ze aten bij ons aan tafel, maar als we vriendinnetjes of gasten over de vloer hadden, dan zaten ze op hun kamer en brachten wij hun buitenom koffie en eten. Gewoon een kwestie van een schuifraam omhoog en aanreiken."

Naast Popkje Muis (4e links) zit diamantslijpster Jettie Werkendam.

Het gezin Wouters brengt een dag door in de mooie woon-omgeving van de familie Muis.

Jannie Wouters vertelt: "De familie Muis woonde in een schitterende omgeving. We waren met ons hele gezin een dagje te gast bij deze hartelijke Soesters, maar hebben die joden niet opgemerkt." Geertje verduidelijkt: "We hadden een ingewikkelde dienstwoning met veel kleine kamers. Onze huishoudelijke hulp Klaasje Smit van de Nieuweweg moest voortaan één kamer overslaan, zodat zij die joden niet zou ontdekken. Op een dag hoorde Klaasje dat er een razzia was. Ze vroeg moeder: 'Mag ik even weg? Ik moet mijn ouders waarschuwen, want we hebben joden in huis.' Zo loslippig! Behalve Wim Werneke en Jan Wilten uit Utrecht en een jongen die Sjaak heette, hadden we ondanks een tekort aan bedden ook nog een week of zes een ander joods echtpaar over de vloer. Totdat daar een ander adres voor werd gevonden."

Het oude joodse echtpaar Kantorowitz, dat boven de autokluis aan de Van Weedestraat woont, duikt onder bij de dames Pontier aan de Oranjelaan. "Ik heb hun huis leeggehaald", legt Jaap Hogeboom uit. "De meubels heb ik weggebracht naar aannemer Henk van Breukelen, die ze voor hen opsloeg. Kantorowitz – een gepensioneerd tandarts uit Berlijn – was een begaafd man, die veel wetenschappelijke artikelen schreef. Om de tijd te doden leerde hij bladzijden uit het telefoonboek uit zijn hoofd. Ik moest hem overhoren. Hun zoon Peter zat bij vroedvrouw Westra aan de Julianalaan, bij wie ook het echtpaar Heimann-Dreyfuss was ondergebracht. Heimann was een uit Duitsland afkomstige staalfabrikant. Al deze joden zijn de oorlog ongeschonden doorgekomen."

Een Pools joods echtpaar met zoon vindt een veilig onderkomen bij de ouders van Toon Hilhorst aan het Oude Grachtje. "Was er sprake van een razzia, dan werden ze een voor een naar de dames Pontier geloodst. Eenmaal wilden ze niet verkassen. Daar hoefden ze bij mij niet mee aan te komen. Ze moesten overgebracht worden, en daarmee basta. Ook zij hebben de oorlog overleefd."

Benjamin Blankenstein, de dertigjarige meester van klas 5 van de christelijke school in Soestdijk, logeert in augustus 1942 met zijn vrouw en dochtertje Fieke in Steenwijk bij een kennis, die hij tijdens de mobilisatie in Amersfoort heeft leren kennen. Blankenstein ontvangt op dit vakantieadres een brief van bakker Van Brummelen. Deze Soester schrijft hem dat het joodse gezin Bernstein niet langer veilig is in zijn winkelwoonhuis aan de Lange Bergstraat. Blankenstein kent het gezin. Zoon Rolf heeft bij hem in de klas gezeten.

Henk Gerth omschrijft zijn klasgenoot Rolf Bernstein als 'een aardige jongen, die goed kon leren'. "Rolf had een joods uiterlijk: zwart haar boven een wit gezicht."

Dochter Fieke van Vuuren-Blankenstein verduidelijkt, dat het echtpaar Bernstein na de Kristallnacht vanuit Duitsland naar Nederland kwam. "Het was hun bedoeling om hun broer achterna te gaan naar Amerika. Dat is door de mobilisatie niet meer gelukt. Vader was aanvankelijk heel onzeker of hij wel op Van Brummelens verzoek kon ingaan." Thea Blankenstein weet, dat haar vader gewacht heeft op een aanwijzing. "Hij zei tegen moeder: 'Als ik op weg naar Amersfoort iemand tegenkom met een fiets aan de hand, dan is dat een teken van God.' En dat gebeurde."

*Benjamin Blankenstein
(rechts) met klas 5. Tweede
rij, 2e rechts Rolf Bernstein,
3e links Henk Gerth.*

Blankenstein wil zijn beslissing bevestigd zien door de voorzitter van het schoolbestuur: ds. Wouters. Die vrijdagavond gaat de hervormde onderwijzer naar het spreekuur in de gereformeerde pastorie. Douwe Wouters weet: "Meester Blankenstein kon door het herbergen van joden de school in gevaar brengen. Hij hield vader psalm 91 vers 7 voor: 'Al vallen er duizend aan uw zijde, en tienduizend aan uw rechterhand, tot u zal het niet genaken'." Jannie Wouters zegt: "Vader drukte Blankenstein op het hart, het risico niet te onderschatten. Maar de meester had er lang over nagedacht. Hij wilde deze medeburgers om Gods wil niet zomaar aan de vijand overleveren. Daarom hield hij zich vast aan die psalm."

Fieke stelt: "Vader was een geboren optimist. Tegen moeder zei hij: 'Als ik opgepakt word, kost me dat een jaartje Vught en dan ben ik weer thuis.' Oma Blankenstein was de enige die behalve mijn ouders wist, dat er joden op onze zolder zaten. Opa Blankenstein mocht dat vanwege zijn zwaarmoedige aard niet weten. Opa had een groentetuin in zijn woonplaats Hollandsche Rading. Hij begreep niet goed, waarom vader ineens zoveel groente mee naar huis nam."

Thea legt uit: "Vader zorgde niet alleen voor eten. Hij gaf op zolder ook les aan Rolf. Ook heeft hij later onderduikers ondergebracht bij zijn schoonmoeder in Lage Vuursche."

"Vanaf het begin van ons huwelijk in januari 1943 hadden we regelmatig onderduikers in huis", verklaart Marietje Frederiks. "We woonden destijds aan de Hartmanlaan 22 en hadden veel contact met Beer van Veenendaal, een schaakvriend van mijn man. Beer was kostganger bij mevrouw Beekman-Martin, die vlak achter ons aan de Van Lenneplaan woonde. Tijdens een ziekenhuisopname van mevrouw Beekman namen wij haar joodse onderduikers over. Zij zijn later naar Limburg gegaan en hebben de oorlog overleefd."

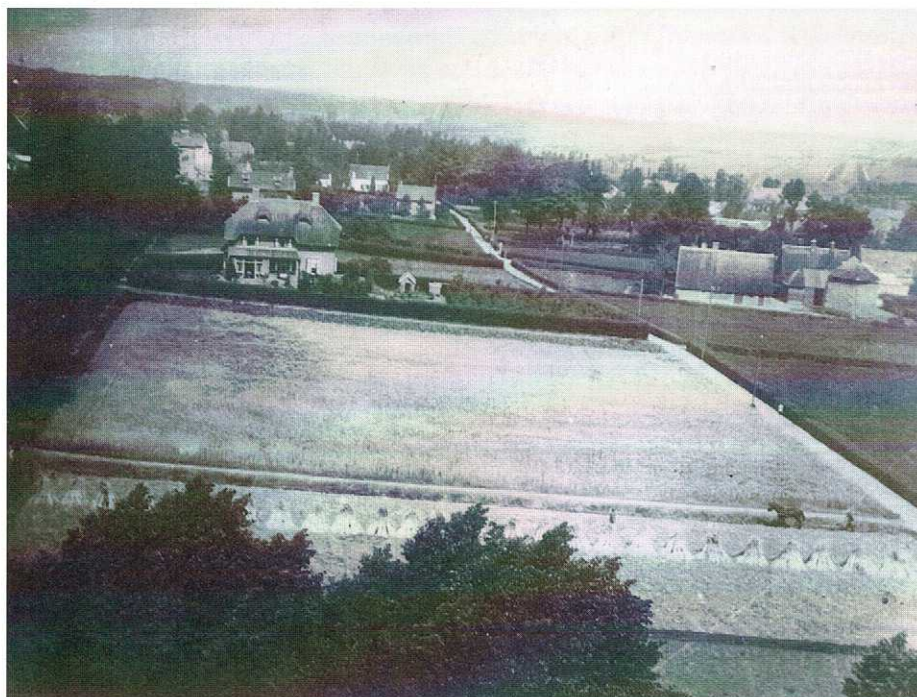
Mei 1943. Alle joden uit Soest en wijde omgeving moeten zich melden in Amsterdam. Dat geldt ook voor het echtpaar Werner-Polak, dat met zijn dochtertje naast de familie Grummels aan de Stadhouderslaan woont. Geurt van Woudenberg, de verloofde van dochter Bets, biedt een onderduikadres aan. Geurt zit dichtbij het vuur. In zijn woonplaats Baarn heeft hij namelijk direct na de capitulatie een ondergrondse beweging opgezet. Ook in de gemeente Soest heeft hij contacten. Onder meer met agent Arris de Liefde, die hem wijst op dit onderduikadres. Otto Werner wil geen gebruikmaken van Geurts aanbod. Hij meent het met zijn geld te kunnen redden bij de Duitsers. Met vrouw en kind vertrekt hij naar Amsterdam. Daar wacht hun een massale deportatie, die zij niet overleven.

Het tweede huis van Grummels staat nu leeg. Zijn dochter en aanstaande schoonzoon besluiten erin te trekken. "We zijn op 27 mei 1943 getrouwd", legt Bets van Woudenberg-Grummels uit. "Veehouder Jan Brouwer uit Baarn was onze getuige. Geurts verzetsgroep uit Baarn was eerst bij ons huwelijk aanwezig en de volgende dag bij de verjaardag van Brouwers vrouw. Vanuit Soest zijn we over de Eem naar Baarn gevaren."

Bij schoenmaker Piet Schagen aan de Koninginnelaan duikt op verzoek van Frans Heemsbergen in het voorjaar van 1943 het joodse gezin Pruikenmaker uit Amsterdam onder. Eerst alleen het echtpaar met

hun zoon Sieg. Later komen daar hun oudere zoon Wil en hun dochter Renee bij. Twee jaar lang wonen deze vijf volwassenen op twee slaapkamers aan de achterzijde. Ze doden de tijd met lezen en wat rondhangen. "Hun aanwezigheid was vreselijk gevaarlijk", weet dochter Nel nog. "Die jongens maakten wel eens ruzie als wij visite hadden. Dan werd ik naar boven gestuurd om hen tot stilte te manen. Boven was geen toilet. Hadden we volk over de vloer, dan moesten onze gasten met een emmer genoeg nemen. Onze huishoudelijke hulp Mien van Schaffelaar snapte niet, waarom zij ineens onze bovenverdieping niet meer behoefde schoon te maken. 'Dat doen wij voortaan zelf', wimpelden wij haar af. Ik moest op een dag een of ander goedje gaan halen voor het kunstgebit van mijnheer Pruikenmaker. De drogiste informeerde, sinds wanneer mijn vader zijn eigen tanden niet meer had."

De joodse tandarts Krohn is al in 1936 vanuit Berlijn naar Nederland gevlucht. In 1943 duikt hij onder bij de familie De Weerd. Zoon Otto herinnert zich een vriendelijke oude man met een sik. "Dat ons melkgebit zijn interesse had, vonden we minder leuk. Op een middag zaten we net te eten, toen iemand vader op de hoogte bracht van een razzia. De SS deed huiszoeking op de Beetzlaan. Wehrmacht-soldaten namen onze Schrikslaan onder handen. Vader, overbuurman Rien Hop en overbuurjongen Joop Kruitbos kropen snel onder de vloer van onze kamer. Krohn bleef doodgemoedereerd verder eten en grapte tegen moeder: 'Geef die lui ook maar een appel als ze komen.' Moeder gebood hem zijn mond te houden. Krohn kon ons door zijn Duitse accent in gevaar brengen. Zover kwam het niet. De Duitsers keken door ons voorraam, zagen ons rustig om tafel zitten, belden aan maar kwamen niet verder. Een halfjaar later verhuisde Krohn naar een adres in Bilthoven, waar hij na enkele weken overleed."

*De Duitsers hebben geen
belangstelling voor pension
't Rieten Dak
(voorste pand links).*

Op verzoek van schoolhoofd Van de Flier en ds. Wouters nemen Hanny van Egmond en Winie van Nieuwkerk in 1943 de blonde jodin Lenie op in hun pension 't Rieten Dak. Lenie komt uit Amsterdam. Zij was in ondertrouw, maar haar verloofde en hele familie zijn afgevoerd. Lenie krijgt een bed op zolder, naast dat van het nieuwe kamermeisje Ans Lagerweij. Ans mag pas zestien lentes zijn, ook zij heeft al heel wat meegemaakt. Ze komt uit Rotterdam en is met haar ouders bij bombardementen in 1940 en 1943 alles kwijtgeraakt. In Drenthe, waar Ans tijdelijk onderdak had, kon zij geen werk vinden. Nu kan zij aan de slag in 't Rieten Dak.

De meeste pensiongasten kan Ans zich nog goed voor de geest halen. "Zeekapitein Kampman was met zijn vrouw en gehandicapte dochter Den Haag ontvlucht. De vermogende weduwe Borselaar en haar huishoudster droegen beiden de klederdracht van Walcheren. Op een andere kamer woonde juffrouw Zonneveld, onderwijzeres van de school met de bijbel in Soestdijk. De dames Van Egmond en Van Nieuwkerk hadden, tot Walcheren onder water werd gezet, een pension in Domburg. In Soest werden ze al snel 'de dames van 't Rieten Dak' genoemd. Ik vond hen alleraardigst. 's Zondags huurden ze een

ponytaxi bij Ad van Nie. Daarmee reden ze met een deel van de gasten en mij naar de Julianakerk. Lenie bleef voor alle zekerheid thuis. Een heel enkele keer ging ik met haar een kopje thee drinken bij bovenmeester Van de Flier. Verder kwam zij de deur niet uit. Tijdens razzia's sloegen de Duitsers 't Rieten Dak over, omdat ze wisten dat er alleen dames en een oude heer woonden."

Het onderdak bieden aan voortvluchtigen is een gevaarlijke bezigheid. Dat ervaart de familie Muis uit Soestduinen. Anderhalfjaar na de komst van de joodse familie Werkendam in hun personeelswoning van het waterleidingbedrijf moet het gezin Muis zelf onderduiken. Dochter Geertje veronderstelt door verraad. "Maar het kan ook zijn dat iemand uit het verzet was opgepakt. Dan bestond het gevaar dat deze persoon tijdens het verhoor zou doorslaan. Eerst heb ik met mijn zus Janny het echtpaar Werkendam naar een onderduikadres in Den Dolder gebracht. Hun dochter Jetty en onderduiker Sjaak konden bij huisarts Veldhuizen van Zanten in Soest terecht. Moeder is met ons broertje naar Friesland uitgeweken. Vader verdween naar Amsterdam. Anneke kreeg onderdak bij sigarenhandelaar Brouwer aan de Soesterbergsestraat en later bij de familie Kamp aan de Birkstraat. Janny verbleef bij Gerrit en Marietje Frederiks aan de Hartmanlaan. Ikzelf zat zes weken bij mevrouw Veringa aan de Hildebrandlaan. Al die tijd hoefde ik niet naar de huishoudschool in Amersfoort."

Met het echtpaar Werkendam loopt het slecht af. Geertje verzucht: "Toen vader enkele weken later met de stoptrein via den Dolder naar huis reisde, zag hij daar voor de spoorwegovergang een overvalwagen met een open laadbak staan. Hij herkende hen direct. Ze waren verraden en werden afgevoerd. We hebben nooit meer iets van hen vernomen."

Onder de joden die op een woensdag in 1943 in Soest worden opgepakt, bevinden zich ook het uit Amsterdam gevluchte echtpaar Jacobson-Lobatto en hun dochter. Zij worden aangehouden op hun onderduikadres, een boerderij aan de Wieksloot. Mevrouw Jacobson heeft drie dagen eerder bij ds.

De Duitsers pakken het joodse echtpaar Jacobson-Lobatto op.

Wouters geloofsbelijdenis afgelegd. Na kamp Vught komen zij en haar man en dochter in Westerbork terecht. Wouters krijgt toestemming van de kampleiding om hun pakjes te sturen met daarin ook de Soester kerkbode en bemoedigende preken. Mevrouw Jacobson zendt Wouters vanuit Westerbork een gedicht over haar vertrouwen op God. 'Dat vertroost ons onder 't lijden, als wij moe en afgemat, wenend stilstaan op ons pad. Dat versterkt ons om te strijden, tot de poort der hemelstad.'

'Op wonderlijke wijze zijn ze met hun dochter gered', schrijft Wouters later achterop een foto van dit joodse echtpaar. Hoe dat in zijn werk is gegaan, daarover weidt de predikant niet uit. Jannie Wouters zegt: "Mevrouw Jacobson zat na haar terugkomst ondergedoken bij juffrouw A. du Mée, een naaister die slechts enkele kamertjes tot haar beschikking had op een bovenverdieping. Behalve vader wist niemand iets van de aanwezigheid van mevrouw Jacobson in Soestdijk af. Zomaar uit het niets kwam zij na de bevrijding te voorschijn, zat zij op 6 mei 1945 bij ons in de kerk."